

ÁJINIYAZ POEZIYASÍNDÁ KÓRKEM PSIXOLOGIZM HÁM SHEBERLIK MÁSELESÍ

Bazarbaev Azizbek Aytmurat uli

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Qaraqalpaq ádebiyatı
kafedrası magistrantı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15449687>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-May 2025 yil

Ma'qullandi: 15-May 2025 yil

Nashr qilindi: 17-May 2025 yil

KEY WORDS

Ádebiyattanıw, sheberlik,
psixologizm, klassik ádebiyat,
metodologiya, kózqaras, kórkem
obraz.

ABSTRACT

Maqalada qaraqalpaq ádebiyatınıń klassik wákili Ájiniyaz Qosıbay ulınıń poeziyasınıń úyreniliwi, dúnya qarası, psixologiyalıq súwretlew usılı haqqında pikirler júritilgen. Sonday-aq, shayırdıń kórkemlik dúnyası, shayırlıq sheberligi analizlengen.

XIX ásirde jasap ótken shayırlar Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq h.t.b. shayırlar ádebiyat saǵasınıń rawajlanıwına ózleriniń belgili dárejede úlesin qosqan. Solardıń ishinde Ájiniyaz shayırdıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqında sóz bolǵanda onnan qalǵan bay hám bahalı miyrastı atap ótiw múmkin.

Tiykargı bólim. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde jaqın jıllarǵa shekem kórkem shıǵarma qaharmanlarınıń ishki keshirmeleri (psixologizmi) arnawlı túrde izertlenilmey keling. Tek sońǵı jıllarda bul másele boyınsha arnawlı jazılǵan maqalalar járiyalana basladı. Búgan usı qatarlar aytorınıń “Posqan el” dástanında qaharman hám waqıyaǵa qatnasıwshılarınıń hár qıylı ishki oy-toǵanısların súwretlewdegi Jiyenniń sheberlik usılları”, “Qaharman hám waqıyaǵa qatnasıwshılarınıń ishki oy-tolǵanısların súwretlewdegi Omardıń sheberlik usılları” “Personaj hám qaharmanlarınıń psixologizmin beriwdegi Óteshtiń sheberligi” dep atalınǵan maqalaların mısıl etip kórsetsek arızıdı. Álbette, bul atalınǵan maqalalar Keńes húkimeti Qaraqalpaqstanda ornaǵanǵa shekemgi shayırlarımızdıń shıǵarmalarındaǵı ádebiy qaharmanlardıń ishki oy-tolǵanısların sezimlerin dálillep kórsetiwdegi birinshi adım ǵana. Óytkeni, kóplegen shayırlarımızdıń shıǵarmalarında bar bul másele ele arnawlı túrde sóz etilmey kiyatır. Sol ayılǵanıday-aq, Ájiniyaz shıǵarmalarında táriyiplenilgen ádebiy qaharmanlardıń kewil tuyǵılarınǵa tereń oy-tolǵanısların sezimlerin beriwdegi Ájiniyaz qollanǵan dóretiwshilik usıllar ele shekem kún tártibinde óz izertleniw kútip tur. Mine, usı jaǵday jumısımızdıń bul kishkene bóliminiń jazılıwına sebep boldı. Bundaǵı biziń maqsetimiz Ájiniyaz shıǵarmalarındaǵı ádebiy qaharmanlardıń kewil tuyǵılarında qanday oy-tolǵanısların sezimlerdiń bolǵanlıǵın anıqlaw ǵana emes, sonıń menen birge sol ádebiy qaharmanlardıń kewil-tuyǵılarında hár qıylı tereń oy-tolǵanısların sezimlerdi shayırdıń qanday dóretiwshilik usıllarda bere bildi, mine, usılardı anıqlawdan ibarat.

Shayırdıń muhabbat, arnaw qosıqlarındaǵı ádebiy qaharmanlardıń kewlinde qanday ishki oy-tolǵanısların sezimler bolǵanlıǵı avtorardıń óz sózleri arqalı oqıwshıǵa málim bolıp otıradı.

Máselen, Gúljan degen qızğa arnap Ájiniyaz “Gúljan”, “Dilbárim” atlı eki qosıǵın shıǵarǵan. Shayırdıń “Gúljan” atlı qosıǵında Gúljan menen Ájiniyaz arasında aynımas, bir-birine degen pák muhabbat sezimler bolǵanlıǵı, biraq sol dáwirde saltı boyınsha ákesi qızın súygen jigitine emes qalıń maldı kóp tólegen adamǵa aytırıp, berip jibergenligi, táǵdırdıń dálkegine ushıraǵan eki ashıqtıń ilajsızdan ayra túskenligi sóz etilgen. Bir-birine berilgen shın ashıqlardıń eriksiz ayra túskenligi ómirde olardıń, ásirese, súygen jigitine qosıla almaǵan qızdıń qanday awhalda, qanday ishki oy-tolǵanı sezimlerde bolatuǵınlıǵı turmıstaǵı tájiriybelerden belgili. Táǵdır dálkegine ushırıp, eriksiz malǵa satılıp súymegenine aytırılıp berilgen qızdıń kewil tuyǵılarında qanday oy-tolǵanı sezimleri bolǵanlıǵı qosıqtaǵı ayırım qatarlardan turadı. Máselen:

Eriksiz uzatılıp xojaǵa gúzde.

Súymesine bastı qostıń, sáwdigim

Joqardaǵı qatarlarda súygen ashıǵı Ájiniyazdan ayra túsken Gúljannıń kónil tuyǵısında qapalıq, ármandalıq, qayǵı uwayım, saǵınısh, malǵa satqan ájege, aǵayın-tuwǵanlarına ókpelew, jek kóriw sezimleriniń payda bolǵanlıǵı, olardıń birin-biri ózgerip turǵanlıǵı tusinikli bolıp tur. Bul jerde shayır “Gúljan qapalandı, qayǵırdı, ókpeledi, uwayımladı” hám t. b. dep otırmastan

“... Eriksiz uzatılıp xojaǵa gúzde,

Súymesine bastı qostıń, sáwdigim”

bul qosıq qatar arqalı “ashıǵıma ómirlik joldas bolaman, baxıtlı turmıs keshiremen” degen isenim menen júrgen qızdıń sol ashıq yarınan eriksiz ayra túsip, burınǵı úmiti, arzuwarmanları pushqa shıqqan, súymegen, on uyıqlaǵanda túsine de kirmegen adamına gırıptar bolǵan qızdıń kewil tuyǵısında qanday oy-tolǵanı sezimlerdiń bolıwı múmkinligin túsiniwdi, anıqlawdı oqıwshısınıń óziniń minnetine júklegen. Shın súygen ashıǵınan eriksiz ayra túsken muńlı qızdıń kewlindegi tereń oy-tolǵanı sezimlerdi shayırdıń kóp sózler menen táriyiplep otırmay eki ǵana qosıq qatarı arqalı-aq oqıwshısına tolıq uqtıra biliwin biz Ájiniyaz shayırdıń jeke dóretiwshilik usılı dep bahaw orınlı.

Ájiniyazdıń Gúljanǵa arnalǵan “Dilbárim” atlı ekinshi qosıǵında tiykarınan Gúljannan alınǵan xat tuwralı sóz boladı. Xattıń qanday mazmunda jazılǵanlıǵı, onda qanday sózler ayılǵanlıǵı haqqında shayır ashıq túrde hesh nárese derlik aytpaǵan. Degen menen, Ájiniyazdıń ózinde xat alǵannan keyin payda bolǵan quwanış sezimleriniń súwretleniwinen Gúljan jazǵan xattıń ishinde ne maǵanadaǵı sózlerdiń ayılǵanlıǵı hám ol xattı Gúljannıń qanday oy-tolǵanıсында otırıp jazǵanlıǵı bizge málim bolıp tur. Ásirese, shayırdıń:

“Ayrılıqtıń sırın ashtı qaǵazıń,

Óli edim, tiriltti jazǵan bayazıń.

Kónlim jám bolmay tur depseń sózinde.

Ol sózińniń parqın bildim gezinde...”

keltirilgen qosıq qatarlarınan Gúljannıń Ájiniyazdı kútá saǵınǵanlıǵı, onı axuw-zar bolıp, jolına qarap kútkenligi, “kelmeydi ǵoy, muhabbatqa opasızlıq ettime eken” degendey de qıyalǵa barganlıǵı, kópten berli anıǵınan xat, xabar almaǵanlıǵınan ya ózi kelmegenliginen oǵan ókpele, geyde qayǵı-wayımda, qapalıqta bolǵanlıǵı, ayırım waqıtları jılap-sıqlap alǵanlıǵı, geyde Ájiniyazdan xabar bolmaǵanı sebepli ashıw-ızanıń qızdıń boyın kernegenligi belgili bolıp tur.

“Shadlıqta tut, márt bol hár iske dayım,

Meni kelmeydi dep shegipseñ wayım....”

“Qayıl qaldım seniñ aytqan sóziñe,

Ah-uh penen dağ salmağıl júzine...”

Mine, Gúljanniñ qanday ishki oy tolğanis sezimlerde kún keshirip atırğanlıgı onnan alınğan xattıñ Ájiniyazğa etken tásirinen belgili. Gúljannan alğan xattıñ ózine etken tásirin súwretlew arqalı qızdıñ ol xattı qanday oy-tolğanis sezimlerde otırıp jazğanlıgın oqıwshısına ańǵartıwı bul adamnıñ ishki oy-tolğanis sezimlerin táriyiplewdegi Ájiniyaz qollanğan jeke dóretiwshilik usıl.

Juwmaq. Solay etip, biz tallan “Gúljan”, “Dilbarım” atlı qosıqlarında qaharmanınıñ ishki-oy-tolğanis sezimlerin Ájiniyaz eki túrli usılda táriyplegen, yaǵnıy birinshiden, olardı 1-2-qosıq qatarlar arqalı-aq oqıwshısına túsindire alğan bolsa, ekinshiden, olardı qaharmanınan alğan xattıñ ózine qılğan tásiri súwretlew arqalı oqıwshısına túsindire bilgen. Demek, bular adamnıñ ishki oy-tolğanis sezimlerin táriyiplewde tek Ájiniyaz qálemine ǵana tiyisli dóretiwshilik usıllar ekenligine gúman joq.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Ájiniyaz. Tańlamalı shıǵarmalar toplamı. –Nókis: Qaraqalpaqstan. 1988. 25-bet.
2. Пирназаров А. Күнхожа, Әжинияз, Сыдық шығармаларында қолланылған дәретушилиқ усыллар. -Нөкіс: Билим, 2000.
3. Генжемуратов Б. Әжинияз лирикасының поэтикасы. -Нөкіс: Билим,1997.

INNOVATIVE
ACADEMY